

Проф. др Зоран ЛАКИЋ

О КОНТИНУИТЕТУ ОСЛОБОДИЛАЧКЕ БОРБЕ У 19. И 20. ВИЈЕКУ

Многа казивања о нама кроз историју почињу причом о Балкану. Има разлога да и моје саопштење, које ћу изложити у форми основних теза, почнем казивањем о Балкану - из простог разлога што су судбина и историјски ход свих балканских народа умногоме зависили од положаја Балкана у конкретном историјском времену. С друге стране, други су нам често стајали на путу, када би историјски ход узимао другачији правац од очекиваног. У кључним догађајима који су се збовали прије 10 година бечка дипломатија је била јасна " и не можемо допустити да се Босна присаједини Србији... све кад би Срби победили и заузели Босну, Аустроугарска би нашла начина да им она не припадне".¹ Како наводи др Новица Ракочевић у својој студији *Црна Гора и Аустроугарска 1903-1904*, Титоград 183, на стр. 13, Беч је са разочарењем констатовао да су Црногорци за Русију и то "без дуката и икаквог мита". То га, наравно, неће обесхрабрити, нити тада, као што није ни раније. Наиме, неки историчари сматрају да су поједине аустроугарске тајне службе - биле умијешане у убиство црногорског књаза Данила у Котору 180. године. Исти притисак је вршен и на Србију, која је енергично реаговала у смислу "Док год се Аустрија буде држала те политике - она ће бити наш противник - у свему и свачему".²

И на прагу 0. вијека Беч је енергично изјавио "да се Аустроугарска неће никада привољети да се обје књажевине српске (Црна Гора и Србија) - са границом саставе".³ А када је ипак до тога дошло, министар иностраних послова Аустро-Угарске изјављује у Бечу крајем 113. године "Данас Србија представља велику атракцију, јер се види да је њен престиж порастао на штету нашег. Ако се Србија буде даље развијала - наши ће се Југословени још више осећати тамо привучени, и ту не може ништа најбоља унутрашња политика... Обрачун са Србијом и њено понижење - то је животни услов онархије. Ако то не може да

¹ Цитирано према Владимиру Ђоровићу - *Историја Југославије*, Београд 1993, 527.

² Димитрије Ђорђевић, *Црногорски рай Аустроугарске Србије 1906-1911*, Београд 1962, 14.

³ Др Зоран Лакић, *Партизанска аутономија Санџака 1943-1945*, Београд - Подгорица 1992, 35.

се догоди данас - морамо се на то темељито приправити".⁴ Није на одмет такође подсетити на Хитлерово упозорење својим војницима на Балканском ратишту у II свјетском рату. Његов командант Беме заповиједио је својим војницима 5. септембра 1941. године

"Ако овде не поступимо свим средствима и с највећом безобзирношћу, наши ће се губици пењати до неизмјерности.

Ваш је задатак да прокрстарите земљом у којој се 14. године потоцима лила њемачка крв услед подмуклости Срба, мушкараца и жена... За целу Србију треба створити застрашујући пример, који мора најтеже погодити целокупно становништво.

Сваки онај ко благо поступа, греши о животе својих другова. Он ће бити позван на одговорност без обзира на личност и стављен пред ратни суд.

Ако се та борба против банди, како на Истоку тако и на Балкану, не буде водила са свим најбруталнијим средствима, то у догледном времену неће бити више довољне расположиве снаге да буду господари ситуације. Због тога је трупа овлашћена и обавезна да примени у тој борби такође против жена и деце свако средство без ограничења, ако оно води успеху. Обзири било какве врсте су злочин против немачког народа и војника на фронту..."⁵

У истом контексту ваља видјети и званичан став Њемачке и Аустрије - да је Србија, односно Југославија реметилачки фактор по мир на Балкану у вријеме драматичног расплета југословенске кризе.⁶

Континуитет са претходним ставовима представља и недавна изјава немачког министра иностраних послова, у поводу актуелне кризе на Косову и Метохији - да Србију треба обуздати.

У новијој историји Балкан је дуго био заборављена земља. Зато су турски освајачи и могли да загосподаре овим простором и вјековима да се задрже на њему. И да сакрију све што су тамо чинили. А чинили су до тада незапамћене злочине - набијали на колац непокорне, одсијецали им главу, пребијали и ноге и руке, како народни пјесник каже. Зато је један Гетеов јунак и могао рећи шта га се тиче што тамо у Турској - народи једни другима разбијају главу.

Од краја 18. вијека, од руске царице Катарине II, ситуација на Балкану се радикално мијења. Русија је, наиме, прокламовала да је циљ њене државне политике - обнова Византијског Царства са средиштем у Цариграду. Тој намјери су се супротставиле Енглеска и Француска, а највише Аустрија, која се заносила идејом да наводно ослободи Јужне Словене и да их тако цивилизује. Русија то не може урадити, јер је, опет по њиховом увјерењу, азијатска и варварска. У ствари, није ту било никаквих нових идеја, већ су старе намјере преобучене у ново рухо - "да

⁴ Цитирано према Вл. Ђоровићу, н. д, 171.

⁵ В. Глишић, *Терор и злочини нацистичке Немачке у Србији 1941-1944*, Београд 1970, 56-59.

⁶ Опширније види о томе мој текст *Њемачка у огледалу Југословена - Срба и Црногораца*, који сам саопштио у Берлину за Дан побједе над фашизмом, Историјски записи, Подгорица, бр. 4/1996.

се Власи не сјете", како је то народ добро прозрео. У сваком случају од тада је Балкан постао "јабука раздора" великих сила, које је Толстој називао "разбојничким гнијездом".⁷ Постао је и "буре барута" и "ничија земља", што у ствари прикрива интерес великих и сасвим игнорише вољу малих балканских народа, који су најчешће усмјеравани једни против других. Потом би били сатанизовани и претварани у синониме примитивизма и заосталости. У ствари, то је била најава немилосрдног сукоба великих око турског наслеђа на Балкану у 1. вијеку.

У то вријеме креће и организовани отпор балканских народа, њихова успјешна ослободилачка борба. Они су, макар колико и онемоћала Турска, били сметња реализацији планова великих сила. Зато се ружно писало о балканским народима. У литератури је створен прототип балканског човјека, homo balcanicus, као неког чудовишта без икаквих скрупула. ("Скица са Балкана", "По гудурама Балкана"). Балканац је постајао погрдна ријеч а балканизам метафора за ниски културни развој, за међусобне заваде ни око чега. И данас се, чак у најнеразвијенијим афричким земљама које су тек стекле независност, са омаловажавањем каже није ово Балкан, и нисмо ми Балканци.

У таквим условима на Балкану и представама о Балкану кренула је организована ослободилачка борба нашег народа, успјешно најављена I српским устанком 1804. године, или можда коју годину раније - побједима црногорске војске на артинићима и Крусима 17. године. У сваком случају, Црна Гора и Србија постају синоними борбе за слободу свих јужнословенских народа који су чамили у ропству, и посебно у турском ропству. Посебно се то односи на живот хришћанске раје у Босни и Херцеговини. Научна литература ослоњена на историјске изворе чува истину о понижавањима хришћана и уопште турске раје, која се завјетовала "да ћемо - или подићи устанак... или, сви изгинути", како биљежи у својим мемоарским записима војвода Богдан Зимоњић.⁸ У истом документу се говори о "жестоким мукама и варварским зулумима, које до сада - од проклетих Турака трпјесмо и више се не може... јер су већи и већи најбезбожнији и најбезобзирнији турски зулуми навалили и душу несретноме народу у котлац изагнали, готова је да испадне (искочи)... Устанак започињемо па ма сви знали погинути боље нам је, него под овијем мукама живјети и гледати свакидашња мучка убијства, прогоњење у туђи свијет... затварање по смрдљивијем и влажнијем тавницама јаднијех Срба... срамно силовање нашијех жена, сестара и жалоснијех шћери јавне отимачине, десетинске дације и стотинама другијех невоља. Ово се трпјети не може. Боље је по сто пута умријети..."⁹

Ови вапаји су били упућени Црној Гори и Србији, одакле је одговорено да "ми не можемо, ми не смео бити равнодушни према њиховој судбини".¹⁰

⁷ Лав Толстој, *О присаједињењу Босне и Херцеговине Аустрији*, Београд 1996, 8.

⁸ *Споменица о Херцеговачком устанку 1875. године*, Никшић 1996, 92.

⁹ Исто, 92.

¹⁰ Исто, 128.

И заиста благовремено је основана Југословенска легија у којој, према истим мемоарским записима, "бијаше људи из Србије, Црне Горе, Херцеговине, Босне, Словеније, Далмације, Хрватске, Војводине и Бугарске". Најзад се каже и ово "Ова установа... смјерала је на уједињење свих Југословена на Балкану".¹¹

Историографска литература је управо то означила као битан захтјев устаника 1875. године. Подсјетићемо се тих захтјева

- ослобођење од окупаторске власти,
- рушење феудалног система као посљедњег бастиона заосталости у Европи,
- отварање српских школа и слободан рад црквених општина с обзиром да је само 1% становништва било писмено.

И, најзад, највише и најенергичније испољен је захтјев за уједињење са матицом Босне са Србијом и Херцеговином са Црном Гором.¹²

Недвосмислено је речено да смо сви ми дјеца једног народа, у нама је једна крв, једнијем језиком говоримо.¹³

И даље ћемо, по Екмечићу, цитирати јасну мисао "Не може нам се пребацити са нијесмо молили и чекали да смо пренаглили.

и викасмо и ваписмо толико пута из нашега сужанства и свијет бјеше глух... Називаху нас бунтовницима".¹⁴

Јасно означени циљ уједињења поновљен је више пута и у каснијим историјским догађајима. Интеграција овога простора није се више могла зауставити. Уједињење са матицом било је израз националних осјећања и политичких стремљења.

Црна Гора и Србија су знале да је "Европа обрнула своје очи у нас и диви се јунаштву ђеце - голе и гладне сиротиње".¹⁵

Страна историографија је негативно оцијенила ово вријеме у турској историји и уопште допринос Турске, која у развоју човјечанства чини "густу мрљу таме". Цитираћемо *ad literam* став утицајног француског историчара Едуарда Дриола који о томе каже "Под њиховим ногама трава више не расте. Они нису створили ништа. Они су свуда иза себе остављали рушевине. Користи од њихове појаве у историји су равне нули".¹⁶

У даљој анализи, међутим, нас не занима допринос турског периода укупном цивилизацијском развоју, већ борба која води у континуитету стотинама година а која са устанком из 1875. године улази у своју вишу фазу. Више се не поставља питање шта то устаници неће - зулум, обестрављеност, понижења јасно се истиче то што они хоће и чему стреме.

¹¹ Сјоменица о Херцеговачком устјанку 1875. године, Никшић 1996, 88.

¹² Опширније о томе пише Милорад Екмечић, *Устјанак у Босни 1875-78*, Сарајево, 353.

¹³ М. Екмечић, *Устјанак у Босни 1875-1878*, Београд 1996, 258.

¹⁴ Исто, 256.

¹⁵ Сјоменица о Херцеговачком устјанку, н. д. 132.

¹⁶ Уводни текст М. Екмечића као предговор књиге Васиља Поповића, *Источно шјтање*, Београд 1996, 8.

Свјетско јавно мњење заиста је било на страни поробљених народа, који су били упорни у својим слободарским прегнућима. Одаје се почаст Херцеговини, "том малом народу који је 1875. започео велики крсташки рат Словена против Ислама".¹⁷

Бројни су примјери појединачног ангажовања истакнутих личности као што су Виктор Иго, Лав Толстој, Достојевски, Гете, Леополд Ранке, Хердер. Поводом турских злочина и калкулација великих сила Достојевски ће у свом Дневнику 1877. године забиљежити "Нека су проклети интереси европске цивилизације, ако се ради њеног очувања мора дерати с људи кожа".¹⁸

Званични ставови европских држава и посебно "разбојничких гнијезда" били су извјесно другачији. Реаговали су у смислу "штапа и шаргарепе", како се то у наше вријеме лицемјерно каже. Подстицана је борба. Па и вишеструко помагана, јер се њоме слабило или сасвим рушило једно "разбојничко гнијездо". Званично се страховало више од успјеха ослободилачких покрета. Зато су се "разбојничка гнијезда" - на Бечком конгресу 1815. и Париском миру 185. године - оглушила о захтјев да се већ тада рјешава *српско и црногорско питање*, које је било услов и пут да се ријеша и захтјев устаника из 1875. године.

И када су Берлинским конгресом 1878. године Србија и Црна Гора добиле међународно признање, опет је игнорисана жеља и захтјев да се народ Босне и Херцеговине уједини са својом матицом. "Разбојничка гнијезда" су још једном истакла свој великодушни интерес испред свакога другог. Нађен је модел да Аустро-Угарска замијени Турску у Босни и Херцеговини - и да заведе ред и мир. Умјесто мира, Босна и Херцеговина је, више него у турско доба, постала легло сталних немира. Распиривана је и подстицана нетрпељивост међу народима и конфесијама - православних и мухамеданаца на једној страни и католика на другој. Зато је овај простор ускакао из једне у другу кризу. Поменимо познату анексиону кризу 1 08. године, затим сарајевски атентат 1 14. године као увод у I свјетски рат. У другом свјетском рату ситуација се утолико измијенила што су сада мухамеданци и католици усмјеравани противу православних. Када се у најновијем рату 1 1-1 5. године цијенило да би такво јединство два противу једнога могло да угрози интерес новог "разбојничког гнијезда", испровоциран је сукоб дојучерашњих савезника. Подстицана неслога била је стална опасност. Зато је нуђен вапијући апел и 1875. године "Дајте да у ово озбиљно доба, на очи свију непријатеља нашега народа, станемо један поред другог - као браћа и пријатељи, којима су на срцу једино срећа и напредак онога народа који их је дигао на висину на којој се налазе".¹⁹

¹⁷ Ален-Кела Вилеже, *Пјер Лојши и балканска Европа*, Стварање, Подгорица, бр. 8, 9, 10/1995, 935.

¹⁸ Радомир Дамјановић, *Године када је у Европи и САД слављен косовски*, Политика, 28.04.1998.

¹⁹ Вл. Ђоровић, н. д, 527.

Ту неслогу користе непријатељи да силом одрже народ у потчињености.

Јован Цвијић је навео податак да је Аустро-Угарска 1 08. године употребила већу силу у Босни и Херцеговини противу њенога живља од 1,5 милиона становника, него што је то учинила Енглеска у Индији са 300 милиона становника.²⁰ Силом је усмјераван ток у жељеном правцу. Користило се и ривалство Србије и Црне Горе око њихове уједињене улоге. У једном периоду се Србија ослањала на Беч а Црна Гора увијек на оскву биле су, дакле, супротстављене. У Црној Гори су гувернадуре имали подршку Беча а владике су се ослањале на Русију. "Разбојничка гнијезда" су подстицала опозицију према црногорском господару. Познат је примјер развлашћења кучког војводе арка иљанова кога је Беч желио да претвори у великог противника црногорском књазу нудећи му господарство над Албанијом. Прозревши такве намјере бечкога цара кучки војвода му је поручио "да му не жели мање зло, но он српству што га жели".²¹

Овај мало опширнији прилаз анализи улоге спољњег фактора, тих "разбојничких гнијезда" - да се још једном спомене име Лава Толстоја - у функцији је неопходне упоредне анализе различитих етапа у процесу ослободилачке борбе која се води у континуитету, нарочито у 1. и 0. вијеку. Када су се сложиле све коцкице у мозаику дуготрајне борбе - дошло је до испуњења основног захтјева - до југословенске интеграције 1 18. године. Затим се све то распршило 1 41. године као да се до тада ништа није ни дешавало ни десило. Улогу "разбијачког гнијезда" од Беча је преузео Берлин, који се поиграо судбином истих захтјева, у ствари жељом народа. И та игра траје до наших дана, до најновијег рата 1 1-1 5. године на истим просторима, као прије 1 0 година. И данашњи захтјеви из дијела Босне и Херцеговине настањене православним живљем исти су као из времена устанка 1875. године - уједињење са матицом. И данас су на истим странама и пријатељи и непријатељи да би, ваљда, још једном потврдили провјерену народну мудрост - да у старог душманина не можеш наћи новог пријатеља. Ситуација је измијењена само онолико колико се измијенило глобално стање. Балкан више није "Богу иза леђа", јер то више није нити једна тачка на кугли земаљској. Нема тог мјеста на планети за које није заинтересован читав свијет.

Из наведених чињеница и обављених анализа погрешно би било извући закључак да се историја понавља. Напротив. Ријеч је, у ствари, о историјским процесима дужег трајања који као такви још нијесу завршени. Посмотримо савезнике и противнике југословенске интеграције - онда и сада. Увијек истима никада није одговарала и не одговара једна значајнија интеграција на овим просторима која би довела до стварања једне одвећ велике државе на малом Балкану. И обратно, увијек истима одговара издробљени и уситњени Балкан да би лакше

²⁰ Др Јован Цвијић, *Анексија Босне и Херцеговине и српски проблем*, Београд 1996, 29.

²¹ Исто..

остваривали свој често прикривени интерес. Увијек су били противу таквих интеграција они који нијесу крили своје аспирације за посједовањем или, макар, контролом овога простора. Зато је лако прозријети шта хоће садашњи противници таквих интеграција. Хоће исто оно што до сада нијесу могли остварити. У том хтјењу испољавају такву упорност која траје вјековима. Управо зато су и даље актуелни захтјеви устаника из 1875. године у основном захтјеву - уједињење истог народа са својом матицом. Континуитет ставова једних условљава континуитет ставова других. Поготово када су они међусобно супротстављени. Све оно што се не уклапа у такве процесе привременог је карактера и као такво - пролазно. Нереална је и привремена југословенска дезинтеграција, јер читав остали свијет иде у интеграцију као усмјеравану будућност.

Зоран ЛАКИЋ

**ОБ НЕПРЕРЫВНОСТИ ОСВОБОДИТЕЛЬНОЙ БОРЬБЫ
В XIX И XX В.**

Резюме

Начиная с философской позиции что история не повторяется, в этой статье сделан анализ самых важных событий которые случались в XIX и XX веках на территории Черногории и Сербии, вернее всех остальных южнославянских странах - особенно Боснии и Герцеговине. Факта говорят что на исторические процессы влияли внешние и внутренние факторы. В конечном направлении, ясно, что внешние факторы были более влиятельные, чем историческое время было при соединении матице Боснии - Сербии, а Герцеговине - Черногории. Это помешали великие силы известными решениями Берлинского конгресса 1878. года. В настоящей югославской критике существует такой же случай - когда идёт реч о Боснии и Герцеговине. Требование тамошнего сербского народа соединиться со своей матицей Югославией - опять сделан невозможным извне - Дейтонским договором 15. года. Следовательно, история не повторяется, но некоторые исторические процессы в непрерывности продолжаютя очень долго.